

„A Szűz Máriának siralmárul”

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Barangolás a magyar passiók apokrif forrásvidékén

1947-ben született Szombathelyen. Irodalomtörténész. A PPKE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézetének oktatója.

¹Erdélyi Zsuzsanna:

Hegyet hágék, lőtőt

lépék. Kalligram,

Pozsony, 1999³. *Aki ezt*

az imádságot... Kalligram,

Pozsony, 2004².

²Rónay Görgy: *Misztika*

az ellenreformáció

magyar irodalmában.

Katolikus Szemle,

1937, 647–655.

³Szelestei N. László:

Magyar ferencesek

prédikációs gyakorlata

a 17. században. Csík-

somlyói kéziratos pré-

kációk. PPKE BTK,

Piliscsaba, 2003, 62–63.

⁴Régi magyar drámai

emlékek, I. Akadémiai,

Budapest, 1960.

Medgyesy-Schmikli Nor-

bert PhD-dolgozatot ké-

szített a Pázmány Péter

Katolikus Egyetemen a

témából. Publikált részle-

tek: *A csík-somlyói pas-*

siójátékok forrásvidéke.

In: *PPKE Műhelytanul-*

mányok. Piliscsaba,

1999, 9–32.; *Az Arany*

Magyar nyelvű költészetünk első ismert emléke egy 13. század végi domonkos prédikációs kötetbe bejegyzett Mária-siralom. A fájdalmas anyjának hangja ettől kezdve dokumentálható irodalmunkban: versben és prózában; prédikációkban, elmélkedésekben, népénekekben és iskolai színjátékokban; beépült a liturgiába, eleven erővel szólalt meg barokk kori nyomtatott és főleg írásos emlékeinkben, őrzi azt a népi emlékezet énekekben és ritmikus imádságokban. Néprajzkutatók — különösen Erdélyi Zsuzsanna — gyakran kiemelik a „passiótémájú, lírai jegyeket is mutató imádságok” középkorig visszavezethető elemeit.¹

Magyar nyelvű irodalmunk ezen jegyeit vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a középkorból fennmaradt szövegekkel irodalmi és nyelvészeti szempontból is sokan foglalkoztak, a következő időszak (reformáció és rekatolizáció) irodalmi jelenségeit kutatók azonban csak ritkán figyeltek a folytonosságra, a barokk lelkiségnek a középkor végével való kapcsolatára. Néhány figyelemfelhíváson kívül² csak motívumegyezésekről, a patrisztikus irodalom állandó forrás-voltáról olvashatunk. Nemrég a magyarországi ferencesek 17. századi prédikációs gyakorlatát szemügyre véve jutottunk arra a megállapításra, hogy a szenvedéstörténet esetében kimutatható egy sajátos, elsősorban a ferencesekre jellemző, érzelmeikkel telített irodalmi hagyomány, mely középkori szerzőkből táplálkozott.³

Némi meglepetést okozott, hogy két 17. század elejei, Csík-somlyóról származó, Kájoni János által egy fél század múltán nagyon dicsért prédikációs-kötet szerzői jezsuiták, mégis magukon hordozzák ezt az érzelmi telítettséget. Minderre magyarázat lehet a csíki székelyek katolikuságának megszakíthatatlansága. A prédikáló jezsuita atyáknak itt nem kellett figyelembe venniük hallgatóságukban protestáns tanok jelenlétét, nem kellett ügyelniük a meggyőzésre és a (vissza)térítésre; a székelyek vallási táplálása során beágyazódhattak a hagyományba.

De mit tartalmazott ez a középkor végén megragadható (és folytatódó) lelkiség? Milyen összetevői vannak? Vajon a középkor végi és a barokk kori hasonlóság, azonosság nem a katolikus lelkiségben általában jelenlévő elemek ismételt összeválogatásából alakult ki újra és újra? Medgyesy-Schmikli Norbert a csík-

Miatyánk-ének eredetének vizsgálata. Vasi Szemle, 2002, 253–264.; Csíksomlyói Mária-síralmak elő- és utóélete. In: A magyar színház születése. Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000, 44–64.; Johannes Gritsch devóciós passiójának nyomai a csíksomlyói színpadon. In: A magyar színház honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003, 51–62.; Paksi Márton György énekeskönyvének dramatikus népénekei. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. PPKE BTK, Piliscsaba, 2004, 67–94.⁵ Magyar Mária-síralmak. Új Írás, 1981. 4. 3–17.⁶ Vízkelety András: „Világ világa, virágnak virága...” [Ómagyar Mária-síralom]. Európa, 1986.; Martinkó András: Az Ómagyar Mária-síralom hazai és európai tükörben. Akadémiai, 1988.; Vízkelety András: Az európai prédikációirodalom recepciója a Leuveni Kódexben. Akadémiai, 2004.⁷ Szelestei: Magyar ferencesek..., 53–61, 137–181.⁸ Uo. 29, 40, 63.⁹ A szenvedéstörténet átélt elmondása, eléneklése egyúttal imádság, elmélkedés is. Vö. Erdélyi: Aki ezt az imádságot..., 81.

somlyói passiók forrásvidékének feltárására irányuló kutatásai közben sok (középkori szerzőknél is meglévő) motívumot tárt fel, lényegesen bővítve a Kardos Tibor által 1960-ban kiadott drámatörténeti antológia forrásbázisát.⁴ Kilián István 1981-ben a középkor végi magyar nyelvű Mária-síralmakat és a 18. századi iskoladrámák szövegeit egymással és művészeti emlékekkel vetette össze.⁵ Az Ómagyar Mária-síralmat őrző Leuveni kódex Magyarországra kerülése (1982), annak alapos vizsgálata első versemléküink forrásainak és európai hátterének feltárására adott ösztönzést.⁶ A szenvedéstörténet Laskai Osváthoz való kapcsolódását passiók prédikációjának 17. század végi csíksomlyói magyar fordításának szövege nyomatékosítja.⁷ A prédikáló papok általában a könnyen és sokféle formában hozzáférhető latin segédkönyvekből állították össze beszédeiket.⁸ Vajon magyarul nem maradt ránk a barokk korból további fordítások, összeállítások? Ha igen, akkor nem feltétlenül, vagy nem csak középkori szövegemlékeinkhez kell visszanyúlnunk a népi emlékezet összegyűjtött szövegeinek vizsgálatakor. A 17–18. századi kéziratosságnak Magyarországon fontos szerep jutott a lelkeség alakulásában. A ránk maradt kéziratokat azonban még jól feltárt közgyűjteményeinkben sem vettük számba.

Barokk kori irodalmunk műfajai egymással szorosan összekapcsolhatóak.⁹ Azonos forrásbázisukat a középkor vége óta florilégiumok tartalmazták, a korábbi sikerdarabokhoz könyvtárakban minden további nélkül hozzáférhetett a prédikáló, elmélkedéseket író, a latin lírai költészet remekeit népénekebe foglaló vagy színhátékat szerző pap, szerzetes, tanár, vagy éppen írogató nemes úr. Ezt a forrásbázist használták az iskolai oktatásban, sőt az iskolába nem járók is megismerhették a történeteket, ima- és versfordulatokat, dallamokat: prédikációkból, énekekből, imádságokból. A témák nem maradtak a templom és iskola falai között, az emberi élet minden eseményét átszőtték. Például éppen Szűz Mária síralmai közül az édesanya és fia fájdalmas párbeszéde, az anya halott fia fölötti kesergése a halottsíratókban szinte észrevétlenül lépett ki a vallásos környezetből, vált általános emberi tartalmak hordozójává. A kiüresedést akadályozta, hogy a közvetítő személyeknek és a befogadóknak egyaránt évenkénti ritmusban átélt élményt jelentettek a különböző műfajú szövegek liturgikus és paraliturgikus cselekményekben.

Jézus szenvedésének, halálának és föltámadásának felidézése, ünneplése a keresztény egyházak közös sajátja. Katolikusoknál gyakran a középkorba visszanyúló, a szenthagyományban gyökerező, evangéliumokban nem említett, apokrif események színezik az emlékezést. Szövegemlékeinkben nemcsak az evangéliumokból idézhető helyeken szólalnak meg a történet szereplői (miként a maig énekelte evangéliumi passiókban), hanem másutt is. Sőt gyakran az események menetébe magát odahelyező szer-

- ¹⁰A betániai jelenet Mária-siralmait összefoglaló táblázatban lásd Medgyesy-Schmikli: *Csíksomlyói Mária-siralmak...*, 58; Uő: *Paksi Márton György...*, 74–75.
- ¹¹Medgyesy-Schmikli: *Az Arany Miatyánk-ének...*, 256–260.
- ¹²RMDE I. 110.
- ¹³Tüskés Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János). Universitas, Budapest, 1997, 65–66.
- ¹⁴Régi Magyar Könyvtár, III. Pótlások, kiegészítések, javítások, 2. füzet. OSZK, 1990, nr. 5498, 5499. Vö. Borsa Gedeon: *Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek megjelentetői*. Magyar Könyvszemle, 2005, 8, 20–23.
- ¹⁵Erdélyi Zsuzsanna az archaikus imák közös európai hátterét térképezte fel az imazáradékokkal kapcsolatban, és írott szövegekből bizonyítja a szerzők/másolók szabad szövegkezelését. Erdélyi: *Aki ezt az imádságot...*, 68–70, etc.
- ¹⁶A bemutatott forrásokat más alkalommal, magyarázatokkal együtt adjuk ki.
- ¹⁷OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 2872. ff. 1–61. *Spectaculum dolorum passionis et mortis Domini nostri Jesu Christi, nec non compassionis Beatissimae*

zó is bekapcsolódik kérdéseivel, érzelmi kitöréseivel. „Szót kap” a liturgikus esemény egyéni résztvevője, vagy csoportja; megszólal liturgián kívül is az imádkozó, elmélkedő vagy éneklő személy. A Jézus vagy Szűz Mária ajkára adott fiktív monológ-ra, párbeszédre prózai művekben bevett fordulatok utalhatnak (*quasi dixisset; forte dicebat; mintha mondaná, mondhatta stb.*), de — különösen versekben — gyakran elmaradnak ezek.

Szűz Mária siralmi végigkísérik fia szenvedését, a fájdalmas Anya a betániai búcsúzás jelenetétől Jézus eltemetéséig több helyen megszólal. A betániai jelenet motívumainak vizsgálatához Medgyesy-Schmikli Norbert figyelembe vette Laskai Osvát latin prédikációját, a Weszprémi-kódex és az Érsekújvári kódex magyar szövegét, Petri András énekeskönyvét (1630), a Pécsi énekeskönyvet (1674), a nyomtatott, népszerű *Makula nélkül való tükör* című Jézus- és Mária-életrajzot (17121), a kantai misztériumjátékot (1750 körül) és a tizenkét csíksomlyói passiójátékot (1729–1772).¹⁰ A motívumok egyik forrása lehetett akár Johannes Gritsch *Quadragesimale* című prédikációgyűjteménye is, melyből a 16. század eleje óta volt példány a csíksomlyói ferencesek könyvei között.¹¹ A középkor végi latin és magyar passiók bonyolult összefüggéseit szinte lehetetlen kibogozni. Kardos Tibor legalább négy szövegcsoportot különített el.¹² A magyar passiók még a 17–18. században is származhattak közvetlenül latin forrásból, a latin és magyar nyelv egymás mellett élése révén. Kapcsolódhattak a középkor végi, sőt korábbi latin művekhez, hiszen az egyházi műfajok szerzői szintén korábbi munkákból állították össze sajátjukat. Szerzetesi, egyházi könyvtárakban a könyvek jelentős része a prédikálást elősegítő, 15. század óta felhalmozódott kötet. Nem kell eleve minél frissebb szakirodalom használatát feltételeznünk. A Trienti zsinat után, a 16–17. század fordulójától újra forgalmaztak középkori sikerkönyveket, például példázatgyűjteményeket,¹³ Temesvári Pelbárt és mások prédikációit.¹⁴ Misztikus írásoknál, a szenvedéstörténetnél Szent Bernát, Szent Bonaventura, Szent Anzelm, Szent Brigitta gondolatai, megfogalmazásai keveredhetnek egyházatyák és kortárs szerzők gondolataival. Előfordulhat egy vagy több mű forrásként; megmaradhattak, de el is maradhattak a mintapredikáció forrásjelölései. Florilégium használata már nagyobb önállóságot tételez fel, ilyenkor származhattak a forrásjelölések abból is. Nagyon nehéz közvetlen hatást, szövegösszefüggést megállapítani, célszerűbb forrásvidékről, forrásvidékekről szólni.¹⁵

Az alábbiakban négy 17–18. századi példára hívjuk fel a figyelmet.¹⁶ Egy 17. század végén latinul összeállított passiók beszéd-sorozat rövid részletére; Telek Józsefnek a Hétfájdalmú Boldogasszonyról elmondott beszéd-sorozatának elejéről a *Jézusnak végbúcsúzásáról* címet viselő részletére; egy evangélikus és katolikus forrásokban gyakori magyar Mária-siralomra és egy

*Virginis matris suae
dilectissimae.*

¹⁸Karácsonyi János:
Szent Ferencz rendjének
története Magyarorszá-
gon 1711-ig, I-II. Buda-
pest, 1924, I/430, 432.

¹⁹A belső táblán: *Scriptis
Cassoviae post philoso-
phiam, et quod ordo in
quibus dn. Sit perturba-
tus Compactori impu-
tandus. 1691. In Sárr
Monostor.* A kötet a 20.
század közepén a sze-
gedi minoriták könyvtárá-
ból került az OSZK-ba.

²⁰*Ex Bellamino, ex
Discipulo, ex Calamato,
ex Ludovico Granatali[?].*

²¹Vö. Radó Polycarpus:
Enchiridion liturgicum.
Herder, Roma,
1966, I/453.

²²Szelestei: *Magyar fe-
rencsek...*, 54–57.;
Laskai Osvát híres
dramatikus beszédének
betániai jelenete és né-
hány más részlete latinul
és magyar fordításban:
RMDE I. 350–363.

²³Tarnai Andor: „A ma-
gyar nyelvet írni kezdik”.
*Irodalmi gondolkodás
a középkori Magyaror-
szágon.* Akadémiai,
1984, 70.
²⁴ff. 2–5v.

²⁵Vö. Bonaventura Sanc-
tus: *Operum omnium
complementum*, X. Ad
Claras Aquas (Qua-
racchi) Prope Floren-
tiam, 1902, 21. (nr. 10.)

²⁶*Eperjesi graduál*, 1635.
Mária Siralma: f. 185b.

1713-ban magyarra fordított, Szűz Mária sirmáról szóló prédikációra.

1684-ben Kassán Fénya András minorita szerzetes kilenc jele-
netre (*spectaculumra*) tagolt prédikáció-ciklust állított össze.¹⁷
1692-től az erdélyi Esztelneken, majd Kantán tanított,¹⁸ kéziratát
magával vitte, azt 1691-ben rendbe szedette.¹⁹ Szenvedéstörténeti
beszédeinél a sok forrás idézése miatt eleve az feltételezhető,
hogy forrásjelöléseit az előtte álló kötet(ek)ből vette át. A margó-
kon elhelyezett nevek közt gyakori Szent Bernát, Szent Bonaven-
tura, Szent Anzelm, Szent Brigitta, Ferreri Szent Vince és az egy-
házatyák. A kötet második része rövid prédikáció-változatokat
tartalmaz, egy-egy egész beszédre vonatkozó forrásjelöléssel.²⁰ A
szenvedéstörténet stációkra osztására a középkor óta sokféle pél-
da akad, a 14 stáció csak a 18. századtól lett általános.²¹ Fénya
felosztásának jelenetei nem egyeznek sem Laskai Osvát híres
nagyönteki beszédének jeleneteivel,²² sem azzal, amelyet egy
obszerváns ferences állított össze és Guillelmus Parisiensis
Postilláihoz csatolva Jacobus Schuller budai könyvkereskedő is
terjesztett. Az utóbbi húsz részre osztott, metszetekkel díszített
keresztút.²³

Fénya prédikáció-sorozata — Szent Bonaventurára hivatkozva
— Betániában kezdődik,²⁴ de felépítésében és megformálásában
eltér Laskai Osvát összeállításától. Az apokrif jelenetet a kutatók
nagy része méltatlannak tartja Bonaventurához.²⁵

Telek József 1768-ban Kecskeméten, 1770-ben Vácott mondta
el *Hét hegyes török, azaz Boldogasszony hét fájdalmiről elmélkedések
módjára prédikációk* sorozatát, melyet a 17–18. században szokásos
módon kompilált egybe forrásaiból. A betániai jelenet leírásában
ő is Szent Bonaventurát és Szent Anzelmet említi forrásként a
bibliai idézetek mellett. A magyar nyelvű mondatok ritmikussága,
érzelmi telítettsége prédikálásban gyakorlott szerzetes tollából
származik: egyszerre idézi fel a latin forrásokat és a magyarul is
közkinccs fordulatokat, Telek jó akkommodációs képességét.

Középkori örökségként egy ideig protestánsoknál is előfordul-
tak a szenvedéstörténet apokrif énekei. A *Faj édes méhemnek drága
gyümölcse* kezdetű Mária-siralom megtalálható a 17. század első
feléből származó kéziratos *Eperjesi graduál*ban,²⁶ a század végétől
nyomtatott változata újra és újra megjelent a *Zengedező mennyei
kar* című evangélikus énekeskönyvben, de annak első bővített
változatából 1735-ben már kimaradt.²⁷ Ugyancsak szerepel M.
Sartorius János *Magyar lelki óra* című énekeskönyvében, melyet
Wittenbergben 1730-ban az ortodox evangélikusok számára
adott ki. Szövegét a *Zengedező mennyei kar*ból vette át, egyezik az-
zal, de helyesírását a mai köznyelvhez hasonlóbbra változtatta.²⁸
(Ebben az énekeskönyvben van egy további, szintén nagyöntek-
re beosztott Mária-siralom is.²⁹) A *Faj édes méhemnek drága gyümöl-
cse* kezdetű Mária-siralom annak első nyomtatott megjelenésével

12 versszak. In: *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis*. (Ed. Ilo-na Ferenczi.) Budapest, 1988, 226. (nr. 267).

²⁷Zöngedező mennyei kar: Lócse, 1692–1696 között (RMK I 1589a), 43. 14 versszak.

Az énekeskönyv kiadásairól: Szelestei N. László: *Hamis impresszumú könyvek a 18. századi Magyarországon*

(*Magyar nyelvű evangélikus énekeskönyvek*). Magyar Könyvszemle, 1983, 292–304

²⁸M. Sartorius János: *Magyar lelki óra [...] Énekeskönyv...*

Vitembergában, 1730, 309–310: A' Szűz Maria Siralma.

²⁹322–323. Nagypéntek-re való ének, Szűz Maria Siralma (17 strófa). Az első: 1. *Oh én keserves bús Anyja: Kinek fán fűg áldott Fia, Sebeid lelkeim fáj-tattya éles tör szivem ált-hattya.*

³⁰OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1971. f. 109. 13 versszak. Az énekelt magyar passió-típusokról: Bárdos Kornél: *Die Variation in den ungarischen Passionen des 16–18. Jahrhunderts*. *Studia musicologica*, 1963, 289–323, nr. 21. (295.)

³¹Szoszna Demeternél (1714–15), a Vépi kántorkönyvben (1731), az

szinte egyidőben, 1692-ben, Vanyolán Göndör Gergely beírta kotlás magyar passiók kötetének végére.³⁰ Ez a siralom 18. századi katolikus kéziratok énekeskönyveinkben eddigi nyilvántartásunk szerint hatszor fordul elő.³¹ Ám a fellelt 17–18. századi másolatokban jelentős eltérések akadnak: terjedelemben (12–18 strófa között váltakozva), a strófák sorrendjében és szövegében. Más siratóéneket is énekeltek ad notam: *Jaj édes méhemnek*. Közülük egyiknek a szövegváltozata máig használt népénkünk, de abban az egykori 6/7//8/6 szótagos strófaformából 6/6//8/6 lett.³²

Barokk kori, vallásos magyar nyelvű szövegeinkben az érzelmeikkel teli gondolatok jelentős része középkori örökség. A magyar nyelvben rögzült megfogalmazások, fordulatok mögött közös európai sztereotípiakészlet áll.³³ Prédikációkat olvasva, 17–18. századi népének szövegeit gyűjtve, egyháziak és világiak számára készült nyomtatott és kéziratok imakönyvekben lépten-nyomon találkozhatunk velük. A változatosság már a középkorban jellemző volt. Az *Ómagyar Mária-siralom* lehetséges forrásvidékét számba vevő Martinkó András 1300 előtről is bőven hozott fel példákat verses és prózai Mária-siralmakra. Nemcsak a közvetlen forrásnak tekintett Godofredus de Sancto Victore *Planctus ante nescia* kezdetű szekvenciáját, hanem további költői, drámai, epikus és prédikációs műveket, a passió-irodalom termékeit. Egy Szent Bernátnak tulajdonított vizionárius passió-dialógusban³⁴ Mária egyes szám első személyben beszél Jézusnak és saját magának a szenvedéséről. Ebben a *Planctus ante nescia* szekvenciával olyan mértékű szó-, fordulat- és szakaszegyezések vannak, amelyek szövegösszefüggést tételeznek föl. Martinkó szerint a szekvencia a későbbi, és „ez a (pszeudo?) Bernardus-mű meg nem kerülhető forrás a magyar fordítás, a [z Ómagyar Mária-] Siralom nem egy rejtélyének megoldásához is”.³⁵ Újabban Madas Edit foglalkozott a *Planctus ante nescia* szekvencia és egy másik, szintén Szent Bernátnak tulajdonított, s a *Pécsi egyetemi beszédek* címen ránk maradt budai domonkos prédikációgyűjtemény³⁶ végén is meglévő apokrif sermóval.³⁷ Ebben a Martinkó által megjelölteknel³⁸ közelebbi egyezések akadnak: „*Fili dulcor unice, singulare gaudium (...) Orbat orbem radio, me Judaea filio, gaudio, dulcore...*” A latin prédikáció magyarországi ismertségére Madas a *Sermones dominicales* néven ismert kódexben való előfordulását is említi, s e kötetben magyar nyelvű glosszák tanúskodnak annak magyar tolmácsolásáról.³⁹ Szent Bernátot „ez a rendkívül népszerű pseudo mű avatta (...) évszázadokra a passió-meditáció atyjává”.⁴⁰ Kinyomtatva közkézen forgott e beszéd hasonló tárgyú írások kíséretében.⁴¹ Madas Henri Barré kutatásai alapján megnevezi a beszéd szerzőjét: Oglerius de Locedio ciszterci apát (+1214). Beszédünk az ő 1205 előtt apácák számára írt beszéd sorozatából önállósult a 13. században, aztán gyakran került Szent Bernát neve alá. E datálás szerint a *Planctus* lehetett

Ötvenévi (Paksi Márton, 1760), Dóri (1764–1765) és Császár (18. század második fele) énekeskönyvekben, egy 1769-ből származó énekeskönyvben és az *Őt bőjti ének* című nyomtatványban.

³²*Hoi vagy édes Jézus, szerelmes szülöttem* (Szent vagy Uram, 68. szám). A 17–18. században incipitje: *Jaj nagy kedven tartott drága édes szülöttem.*

³³Bővebben: Martinkó: *Az Ómagyar Mária-siralom...*

³⁴Csak lábjegyzetben, „alkalomszerűen” említette Szent Bernát *De lamentatione Virginis Mariae* című prédikációját. NB. Martinkó – *Az Ómagyar Mária-siralom...*, 58. — a tractatust a *Patrologia Latina* 148[182], 1132–42. alapján tárgyalja.

³⁵Uo. 56–63.

³⁶München, Bayerische Staatsbibliothek, 22363b. Kiadása: *Sermones compilati in studio generali Quinquaecclesiensi in regno Ungarie*. Akadémiai – Argumentum, 1993. Az Ómagyar Mária-siralommal legtöbb egyezést mutató, idézett hely: 411, 18–29.

³⁷Madas Edit: *Fili, dulcor unice* (*Sermo apocrifus de passione Domini*). In:

forrása a prédikációnak. A szekvencia és a Pseudo-Bernát beszédek, kiegészülve Szent Anzelm *Dialogusával*,⁴² Pseudo-Bonaventura passió-meditációjával és további népszerű prózai és verses művekkel, együtt tették közkinccsé a passió-irodalom lírai és apokrif fordulatait.

Ezzel a közkinccsel barokk kori prédikációkban, elmélkedésekben, színjátékokban és népénekekben egyaránt találkozhatunk. Szent Bernátot a barokk korban is gyakran idézték. 1713-ból prédikációinak magyar fordítása maradt fenn az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban.⁴³ A fordító (és másoló) Rimaszombati István két kötetre tervezett kiadását az olvasóhoz címzett előszavakkal látta el. A szakirodalomban Rimaszombati neve ismeretlen, ajánlásaiban azt mondja magáról, hogy a pozsonyi kamara írnoka.⁴⁴

A *Lamentatio Beatae Mariae Virginis* című, Bernát neve alá sorolt apokrif prédikációról fentebb említettük, hogy abban az Ómagyar Mária-siralom forrásának tekintett szekvencia latinjának fordulatai szerepelnek. Ezt a prédikációt is olvashatjuk Rimaszombati kötetében. További vizsgálódásokhoz másutt teljes terjedelemben kiadjuk szövegét, hogy össze lehessen hasonlítani „a nemzetközi sztereotípiakészlet” magyar megfeleléseinek többi emlékével, származzanak azok szenvedéstörténetről szóló prédikációkból, elmélkedésekből, passiókból, keresztutakból, színjátékokból, költeményekből, írott vagy szóban hagyományozott szövegemlékekből. Mutatóba most az Ómagyar Mária-siralomhoz legközelebb álló részletet közöljük,⁴⁵ utána pedig a *Sermones dominicales* megfelelő latin szövegét.⁴⁶

„Édes fiam! édes fiam! Jaj nékem! jaj nékem! Ki adja énnékem, hogy én meghaljak éretted, édes fiam? Ó én szegény nyavalyás, mit cselekedjem? Meghal az én fiam. Miért véle együtt meg nem hal az ő legszomorúbb anyja? Édes fiam, édes fiam. Egyetlen egy szerelmem, édes fiam! Ne hagyj engemet teutánad, vonj engemet temagadhoz, hogy én is veled együtt meghaljak. Egyedül, gonoszul halsz meg. Haljon meg veled együtt ez a te anyád. Ó nyomorult halál! Ne kedvezz énnékem, te énnékem mindenek előtt tetsszél, öregbíts[d] meg erődöt, öld meg az anyát, fiával együtt öld meg az anyját. Fiam, egyes édességem! Kiváltképpen való örömem, én lelkem élete, és minden vigasságom, adjad, hogy én most veled meghaljak, ki tégedet halálra hoztalak, anyád nélkül ne halj meg. Ó édes fiam, ismérd meg nyavalyás anyádat és hallgass meg imádságát. Mert illik a fiúnak meghallgatni elhagyott anyját. Kérlek, hallgass meg engem, a te keresztredre végy fel engem, hogy akik egy testben élnek és egy szeretettel egymást szeretik, egy halállal haljonak s muljonak ki. Ó istentelen zsidók! Ó nyomorult zsidók, ne kedvezzetek nékem. Attul, miolta fiamot megfeszítettétek, engemet is megfeszítetek, avagy valami más halállal engemet megöljete, csak hogy fiammal együtt haljak meg. Gonoszul hal meg maga. Megfosztod e világot a napsugártul, engemet Zsidóország a fiamtul, örömemtül és édessé-

Tanulmányok Szörényi László hatvanadik születésnapjára. Sajtó alatt. Köszönöm a szerzőnek kézírata rendelkezésemre bocsátását.

³⁸A Martinkó által említett egyezésekre példa (in: *Patrologia Latina*, 182, 1136): *Fili et indulcor unice, singulare gaudium vitae meae, animae et omne desiderium (...)* O mors, orbis orbem radio, ne videam filium, gaudium, dulcorem!

³⁹*Gesta id est facta Dei Genitricis in passione Domini revelata beato Bernhardo per Beatam Virginem Mariam.* In: *Sermones dominicales.* Két XV. századból származó magyar glosszás latin kódex, I–II. Budapest, 1910, I/140–152.

⁴⁰Madas: *Fili, dulcor unice...*

⁴¹Uo.

⁴²*Dialogus Beatae Mariae et Anselmi de passione Domini.* In: *Patrologia Latina*, 149, 271–279.

⁴³Jelzete: Ms. II. 197. Az első rész címe: Az örök halmok kívánsága, azaz Szent Bernard doktornak könyvéből kiszedegett... beszédi (Advent, 1–7. beszéd; az Úr születése estin, 1–6. beszéd; az Úrnak környezetlésekor, 1–3. beszéd; az Úrnak kinszenvedéséről beszéd;

gemtül. Az én életem meghal és az idvesség megöletik, és az én egész reményem a földről elvitetik. Miért tehát él az anya a fiú után fájdalomban? Vigyétek el, függesszétek fel fiával együtt az anyát. Nem kedveztek fiának, ne kedvezetek nekem is. Te egyedül nekem légy kegyetlen, halál, most felette igen örülnék, ha fiammal együtt meghalhatnék.”

...fili mi, fili mi, vae mihi, vae mihi (jaj nekem), quis dabit mihi ut ego moriar pro te. O misera (garlosagos) quid faciam, moritur filius meus cur non moritur [secum] haec moestissima mater eius. O dulcissime fili mi, quid faciam amor unice, nate dilectissime (én eggetlen eg zerelmem) noli me de relinquere, trahe me post te ut ego ipsa moriar tecum, male solus morieris, tecum moriatur ipsa pauperrima genitrix tua. O mors misera noli mihi parcere, tu mihi sola prae cunctis places, extrahe vires [sc. meas], trucida [i. e. interfice] matrem, me simul perime [i. e. occide] cum filio, filii dulcor i. e. dulcedo unice, singulare (eggethleneg) gaudium, vita animae meae et omne solatium, fac ut ego ipsa secum moriar, quae ad te mortem genui. O bone fili, recognosce me miseram, exaudi precem meam, decet enim filium exaudire matrem desolatam [i. e. derelictam], exaudi me obsecro, in tuo me suscipe patibulo i. e. in cruce, ut qui una carne vivunt et uno amore se diligunt, una morte pereant et moriantur. O Judaei miseri, O Judaei impii nolite mihi parcere, ex quo nunc filium meum crucifigitis et matrem crucifigite, aut alia quacunque saeva i. e. crudeli morte perimite ut cum filio meo moriar, quia male solus moritur. Orbis i. e. privas orbem radio, me Judaea filio, gaudio et dulcore, heu et vae vita mea moritur, et salus vera perimitur, de hac vita tollitur [aufertur] omnis spes mea. Cur ergo vivit mater post filium in dolore? O dulcissimi [crudelissimi] iudaei, tollite et crucifigite me matrem cum filio, non parcitis dulcissimo proli [filio] et non parcite mihi miserrimae matri. Tu sola mors mihi esto saeva medela (kemen vruossagh), hoc mihi nunc sumpnum [sumnum] gaudium esset si mori possem cum unigenito dulcissimo Ihesu Christo, domino meo.”

Rimaszombati kéziratában versek is előfordulnak. A Szűz Mária siralmáru című beszédben egy gondolatot — esetleg általa már ismert strófával — így adott vissza: „Egynek érdeméért mind veszedelemmel, / Kisebkek elvesztek terhes gyötrellemmel: / És most idvezülnek kegyes szerelemmel, / Egynek érdeméért hasznos kegyelemmel.” A *Sermones dominicales* kézírata itt kissé eltérő,⁴⁷ de a nyomtatványokban fellelt 17. századi változattal⁴⁸ itt is egyezik a magyar fordítás.

* * *

Rimaszombati István fordításához írt ajánlásaiban úgy használta fel az ókori és keresztény irodalmat, miként azt a prédikációk szerzői szokták. Krisztianizálja az ókori pogány költők gondolatait, szabadon átköltött részletekkel prózában és versben dicsőíti Istent és Szűz Máriát. Érdekes (a barokk korban persze nem egyedülálló) ez a szöveg-kezelés, a verses változatokat bemutatjuk.

Húsvét napján, 1–4. beszéd; az Úrnak mennyben meneteléről, 1–6. beszéd; Pünkösöd innepében, 1–3. beszéd). – A második rész címe: Berekesztetett kert, azaz Szent Bernard doktornak könyveiből ki-szedetett Boldogságos Szűz Máriának (ünnepei-ről) ... való ékes beszédi (az elküldtetésről a gyűlésben, 1–4. beszéd; Máriának tisztulásiban, 1–3. beszéd; az angyal-tul hozzá lett követségé-ben... 1–3. beszéd; a Szűz Máriának siralmá-rul beszéd; a Szűz Mári-ának mennyben felvétele napján, 1–5. beszéd; a boldog Szűz Máriáról [Üd-vözlégy Mária], 1–2. be-széd; Szűz Máriához kö-nyörgés és legékesebb dicsérete; a Szűz Máriá-nak születése napján a víz bévételről beszéd; az Üdvözlégy Királyné köszöntéséről, 1–4. beszéd; Igen alázatos elmékedés).

⁴⁴Fallenbüchl Zoltán: *Állami (királyi és császá-ri) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon* – Adattár. OSZK – Osiris, 2002, 267.

⁴⁵Berekesztetett kert..., ff. 225v–226.

⁴⁶*Sermones domini-cales...*, 1/143–144.

⁴⁷Uo. 1/144. *Moritur unus ut mundus totus reviviscat: unius ob culpam cuncti periere i. e. perierunt,*

Claudianus Proles vera Dei, cunctisque antiquior annis kezde-tű epigrammájának⁴⁹ (*Laus Christi* — „Az Krisztus dicséretirül”) magyarázata a korban szokásosnak mondható, első nyolc sorát két soronként szedte négysoros strófákba:

*Az Istennek igaz magzattya épp testben,
Minden esztendőknél régieb lételben,
Ki valál mindenkor, most született tisztben
És világosságnak találója menyben.*

*Anyádnak előtte, atya kegyességgel,
Kitt az égbüll küldött kívánt békességgel,
Véle edgy idejü Attya Istenséggel,
Es az Igét magban öntvén mesterséggel.*

*A' Szűznek méhében hatta lakni szépen,
És a' szoros testnek bé-menni szép népen
Utaira, és ott kicsiny ékes képen,
Hatta mulatozni széknben, fogó lépen.*

*Kitt meg nem fogh semmi székn méltóságban
A' ki láttad első világosságban,
Valamitt a szülő, nagy hoszszasságában
Világon teremptél, bölcsen vigtségában.⁵⁰*

Az alábbi Vergilius- és Ovidius-átköltésekben (fordításokban) jól szemlélhető a krisztianizálás.

Ovidius-szal azt mondom:

*Non mihi si centum Deus ora sonantia linguis,
Ingeniumque capax, totumque Helicon a dedisset.
Grandia persequerer gratum, pia munera, laudes.*

*Ha nekem száz szajat Isten zengésében,
Harsogó nyelvekkel edgyesülésében,
Es mély öblü elmét, mindent értésében,
Es egész Helicon-hegyét szép versében*

*Atta vólna nekem, fris éneklésében,
Meg nem beszélhetném zengedezésében,
Malaszt ajandékít nagy becsülésében,
Szűz dicséretidet tellyesítésében.⁵¹*

Szent Szűz, Szerelmes nagy aszszonyom, meg-nyitván ajakimat köszön-tésedre, Ovidiussal így köszöntelek: Bünösöknek egyes egyedül való reménsége.

priores salvantur cuncti
ob meritum unius, non

solum priores sed et
posteriores. (Ugyanígy
szerepel: Bernardus

Sanctus: *Operum tomus
quintus*, studio et opera

Jacobi Berloni Horstii.
Lugduni, 1679.)

⁴⁸Bernardus Claravallensis,
Sanctus: *Opera*

omnia. Antverpiae, 1620,
col. 159. *Moritur unus,*

*ut totus inde reviviscat
mundus. Unius ob meritum*

cuncti perire minores,
et nunc salvantur unius ob meritum.

Ugyanígy: *Sancti Petri
Bernardi... Operum*

*tomus quintus... studio
et opera Jacobi Merloni*

Horstii, Lugduni, 1679.

⁴⁹Claudinaus: *Opera*.
Lipsiae, 1725, 526.

⁵⁰f. 3v.

⁵¹f. 159. Ovidius:
Metamorphoses, lib.

VIII, 523–535.

⁵²f. 160. Ovidius:

Metamorphoses, lib. XIV.
(E margóra írt megjegy-

zés bizonyára másolói
tévedés. A *Salve virginei*

flos... sor Gregorius
Bersman Annaebergen-

*sis Carminum sacrorum
liber primus* I. eclogájá-

ban szerepel.)

⁵³f. 292v. Vergilius:
Aeneis, I, 607–609.

⁵⁴Vergilius: *Ecloga* I.
(Rájátszás az 59–63.

sorokra.)

Salve virginei flos intemerate pudoris!

Üdvez-légy sérelem nélkül való Szép Szüz!

Kihez nem-fért soha semmi bűn-s-mocsok büz,

Isten szerelmével szüntelen égő tűz,

Irgalmasságh Anyja reánk-is aldást füzz.

O foelix Virgo! O Virgo sanctificata,

Per spicas ut stella micas, quis det mihi tantum

Temporis? ut possim laudum fore praeco tuarum.

Oh Boldogh Szüz! oh Szüz! Szentelt mondola ágh,

Mint csillag, csillagok közt ragyogsz nap-világh,

Ki ádd annyi időt, hogy lehessen virágh,

Dicséreted hirdetője Szép Rosás ágh.⁵²

Az Üdvözlégy királyné köszöntéséről (*Salve Regina*) mondott beszédek közül kettő kezdődik Vergiliustól vett sorokkal. A harmadik beszéd az *Aeneis*ből idéz:

Migh tengerben vizek folynak sebességgel,

Migh árnyékok hegyek oldalitt hivséggel

Szemlélik; migh az ég tartya fényességgel

Ekes csillagokat; tiszted dicsösséggel

Mindenkor fen maradd, neved tisztességgel,

Es szép dicseretid, kegyes Szüz szentséggel,

Oh én reménségem, Szent Szüz ékességgel,

*Boldogh Szüz Maria, tekéltességgel.*⁵³

A negyedik beszéd az I. eklogából emel ki egy ide illendő részt:

Elébb mind kettőknek bujdosó járáttal,

Határokon járván számkivetett uttal,

A' Nemet Országot Parthus toldulattal,

Lakja vagy Németek Párthiat dulattal

Hogy sem mint szívünküll ékes ábrázatod,

Ki esne; Istennek Szüz Anyja szozatod

Mellyet egész világ, fenyés virágzatod,

*Meg nem fogh; Oh Szent Szüz szép illatozatod.*⁵⁴